

Flemming Clausen · Jørgen Falkesgaard · Mette Løndahl · Johnny Thiedecke

SKABT TIL AT SKABE

RENÆSSANCENS KULTUR I EUROPA

aschehoug

Men opdagelserne ændrer ikke bare styrkeforholdene i Europa, de ændrer også generelt alle de europæiske samfund: økonomisk, socialt, politisk og kulturelt.

IV. Den gamle verden ændres

Prisrevolutionen

Ved siden af missionsiver og forsker/eventyrtrang var guldfeberen en væsentlig drivkraft bag de store opdagelser, og på mirakuløs vis var den nye verden i stand til at nære og slukke tørsten efter ædelmetaller.* Denne enorme forøgelse af ædelmetaller understøttede i Europa den overgang til pengeøkonomi, der allerede var sat i gang under korstogene. Men den øgede pengeomsætning førte også – for første gang siden senantikken – til en inflation, den såkaldte »prisrevolution«. Man må imidlertid ikke forestille sig en priseekspllosion fra den ene dag til den anden, men en langsom prisudvikling på nogle få procent årligt i gennemsnit mellem 1500 og 1600. Billedet varierer dog meget fra land til land og område for område og dækker over meget store lokale og tidsmæssige udsving i både negativ og positiv retning. Men selv om »prisrevolutionen« således nok har været noget overdrevet, er der ingen tvivl om, at den fik store sociale og politiske følger.

Befolkningstilvæksten

En anden faktor af meget væsentlig betydning for det generelt store økonomiske opsving i 1500-tallets Europa er befolkningstilvæksten. Befolkningstallet begyndte allerede at stige efter den sorte døds frygtelige indhug i 1300-tallet, og mellem 1500 og 1600 sker der en egentlig nettobefolkningstilvækst på ca. 20 mill. eller 25%. Årsagerne er omdiskuterede. Væksten skyldes ikke nødvendigvis færre epidemier og bedre hygiejne, men måske nok så meget færre hungerskatastrofer og generelt bedre ernæring. Den stærke befolkningsvækst førte imidlertid til øget efterspørgsel på varer, hvad der fremmede handel og produktion yderligere.

Landbrug havde været det dominerende erhverv i middelalderen. Det var det stadig i renæssancen. Men landbruget begyndte nu – som følge af ændringerne i den økonomiske og befolkningsmæssige struktur – at få stigende konkurrence fra byerhvervene: industri, håndværk og handel. Det er inden for disse erhverv, at pengene og fremtiden ligger, og da godsejerne samtidig i perioden inddrager stadig mere bondejord og flere fælledejer under deres hovedgårde*, sker der i 1500- og 1600-tallet en stærk vandring fra land til by.

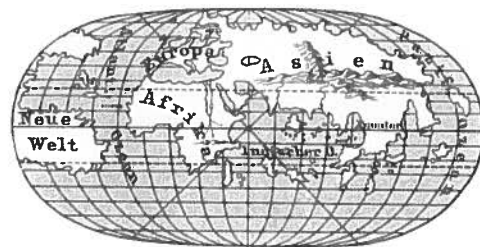
Manufaktur

Samtidig ændrer byerhvervene karakter. Den middelalderlige produktionsmåde, hvor et værksted klarede alle produktionsfaser uden arbejdsdeling af betydning, og hvor de »faglige sammenslutninger«, lavene, havde monopol på prisfastsættelse, afløses langsomt af manufakturproduktion. En manufaktur er finansieret af en forlægger (vi kender endnu navnet fra bogbranchen), der ejer produktions-

* Alene de spanske kolonier leverede således i regnskabsåret 1545/46 5500 kg guld af en samlet verdensproduktion på 8500 kg, og verdensproduktionen af sølv, der omkring 1500 lå på ca. 47.000 kg årligt, var omkring 1600 steget til 423.000 kg, hvoraf de 390.000 kg kom fra spansk Amerika.

d) 1200-tallets kristne verdenskort – her gengivet efter en engelsk salmebog – stod ved magt i folkelige kredse renæssancen igennem.

e) Verdenskortet på Columbus' tid i 2 versioner. Øverst efter Zorzi's kort fra 1503, nederst venezianeren Bordones verdenskort fra 1528.

* Som det f.eks. sker med »enclosure-bevægelsen« i England, hvor godsejerne indhegner store landbrugsarealer til den mere indbringende fåreavl.

* Denne tendens til monopolnedbrydning inden for det enkelte lands grænser støder dog sammen med den merkantilistiske politik (se nedenfor).

midlerne, men ikke selv deltager i produktionen. Den varetages af lønarbejdere, der nu også i stigende grad arbejder uden for deres hjem i større virksomheder med mange ansatte. I disse virksomheder er der nu også indført arbejdsdeling, og der mangler kun maskiner, for at man kan tale om en egentlig industri. Efterhånden brydes også mange af de gamle lavsmonopoler, og staten arbejder generelt på at skabe et friere næringsliv, hvor varernes pris afgøres af markedskræfterne.*

Således er mange af de væsentligste forudsætninger for den industrielle revolution – der bryder igennem i England omkring 1750 – og for et egentligt kapitalistisk system skabt i renæssancen. Det sker først og fremmest som følge af kapitalkoncentrationen hos den nye stand af handelskapitalister.

Merkantilisme

Den største af disse handelskapitalister var dog i renæssancen staten eller fyrsten, der på den tid ofte *var* staten. Dette hang sammen med tidens dominerende økonomiske tænkning og praksis, merkantilismen. Merkantilismen blev født af den stærkt forøgede omsætning af ædelmetaller i opdagelsernes kølvand. Et lands rigdom målt i dets beholdning af guld og sølv. Og disse ædelmetaller kunne man søge at skaffe gennem alkymi (p. 28ff.), minedrift,* nye manufakturvirksomheder* og overskud på udenrigshandelen. Staten greb derfor ind i erhvervslivet ved at støtte eller skabe store eksportforetagender eller virksomheder, der overflødiggjorde import af dyre udenlandske varer. Importen blev begrænset gennem høj told på udenlandske varer eller direkte forbud mod import af disse.

Hovednøglen til merkantilistisk rigdom lå i den oversøiske handel på kolonierne i den nye verden og med Østen. Her kunne man købe billige luksus- eller råvarer, der efter evt. bearbejdelse hjemme i Europa kunne sælges dyrt – i visse tilfælde tilbage til ophavslandet. Derfor skabes der i de førende europæiske lande omkring 1600 store oversøiske handelskompagnier.*

Ved hjælp af statskapital, tildeling af handelsmonopoler samt ofte ret til at erobre landområder i det fremmede styrkede fyrstestemagten sine kompagnier til de handelskrige, der lurede i det merkantilistiske system. Samtidig styrkede fyrstestemagten gennem merkantilismen også sin egen position økonomisk og politisk.

Feudalsystemet

Det middelalderlige samfund blev opfattet som en guddommelig orden, hvor hver stand og hvert menneske var givet sin bestemte plads af Gud (p. 66ff.). Dette hierarki passede med feudalsystemet (af lat. feudum = len), i hvilket ens samfundsposition bestemtes af, hvor meget jord man ejede eller administrerede. I spidsen for samfundet stod kongen i kraft af sin stilling som den største jordbesidder. Under ham stod en række adelige vasaller, der havde fået den kongelige jord som lån (eller i len) mod at yde kongen politisk og militær støtte. Disse vasaller udlejede ofte igen jorden til mindre godsejere, der dyrkede den ved hjælp af fæstere.

* Ny teknik, bl.a. forbedring af vandpumpen, betød en væsentlig intensivering af den europæiske minedrift i renæssancen.

* F.eks. de store franske kniplings- og fajanceindustrier, som finansminister Colbert skaber i midten af 1600-tallet.

* Det engelske Ostindiske kompagni (1599), der især handler på Indien, det tilsvarende hollandske (1602), der havde sine hovedinteresser på Java, og det danske Asiatisk Kompagni, der oprettedes af Chr. d. 4. i 1616.

Enevælden

Feudaltidens sociale og politiske system begynder at krakelere i renessancen. For det første øger kongen overalt sin magt. Det sker som følge af statens øgede økonomiske dominans, men også som en konsekvens af behovet for et centralt styre af det stadig mere komplicerede samfundsmaskineri og som følge af alliancen mellem det nye stærke borgerskab og kongemagten. Den nye klasse af handelskapitalister har i modsætning til den gamle adel ingen privilegier (f.eks. skattefrihed) eller politisk indflydelse (gennem rådgivning af kongen), og da fyrstens magt i middelalderen er begrænset af den stærke adel, har kongen og borgerskabet adelen som fælles modstander. Kongen har endvidere også behov for borgerskabets penge til at finansiere sine handelsforetagender, krige og slotte.

Resultatet af denne alliance bliver en enevældig kongemagt, hvor kongen kun bliver ansvarlig over for Gud, hvis nåde han alene skylder sin magt. Svarende til det nye astronomiske verdensbillede, der udvikles i renessancen (se p. 26), stråler kongen som en ubevægelig sol over samfundsuniverset, og han kan bygge sit jordiske miniunivers, Versailles, som en afspejling af den guddommelige orden. Overalt i Europa efterligner fyrsterne det franske renaissancehof, hvad der betyder en vældig stimulans for kulturen, der skal kaste glans over og støtte fyrstestammen.

Adelen bevarer sine gamle standsprivilegier og magten på godserne, men den må nu dele rådgivningsmyndigheden med borgerskabet, der i stigende grad bliver foretrukket af kongen som embedsmænd i den voksende centraladministration. Selv om den gamle adel stadig selvbevidst bygger nye renaissance-slottene, er dens politiske indflydelse kraftigt reduceret, og i flere lande – f.eks. Danmark – kommer borgerskabet til at udgøre en ny-adel, der som typiske nouveau riches omgiver sig med endnu mere kulturel pragt end den gamle adel.

Handelsborgerskabet

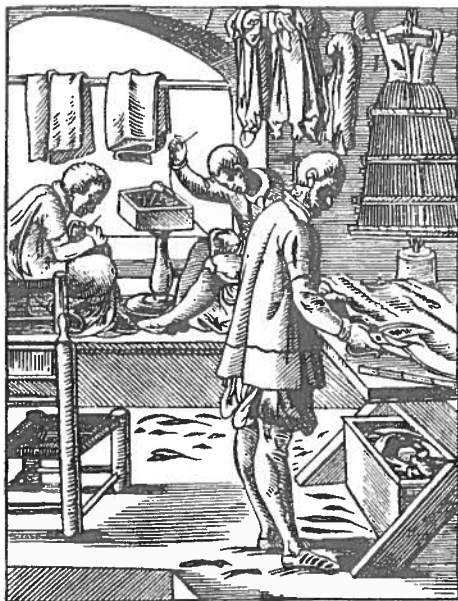
Recessancen bliver således borgerskabets – bourgeoisiets – store gennembrudstid, og meget af renessancekulturen bliver et produkt af det nye højborgerlige kulturmiljø, der frembringer en »self-made« mennesketype, for hvem åbenhed over for det nye og dygtighed uden skelen til social baggrund bliver vigtige kendetegn.

Allerede i den tidlige renaissance finder vi de typiske repræsentanter for denne nye »herskerklasse«. I Firenze hvilede rigdommen som nævnt på tekstilproduktionen, og derfor lå den politiske magt hos håndværker- og købmandslavene. De valgte byens råd, signoriaen. Blandt købmændene hævdede Medici-familien sig efterhånden – ved støtte fra byens lavere sociale stænder – til at opnå kontrol med signoriaen og derved få en fyrstestemme over byen. Magten var vundet på machiavellisk vis (p. 68ff.) bl.a. ved at ruinere politiske modstandere gennem mediciernes kontrol med skattevæsenet, men typisk for renessancefyrsten manifesterede magten sig i en ægte interesse for og sponsorstøtte til kunsten og videnskaben, der i Cosimo og Lorenzo Medicis regime (1434–1492) fik sin gyldne tid med kunstnere som Brunelleschi, Rafael og Michelangelo (p. 88ff., 95ff., 103). Den senere renessances arvtagere til denne højborgerlige kultur blev Nederlandene og England.

Ill. 7: 1500-tallets erhvervsrigter var familierne Medici og Fugger. I billedet af Jacob Fugger fra 1516 har verdensligheden og materialismen sejret helt. Storkapitalisten Fugger er skildret på sin arbejdsplads, det mægtige handelshus i Augsburg, i færd med at diktere til sin flittige bogholder Matthäus Schwartz, der har lavet billedet. Jacobs hånd peger samtidig »diskret« på arkivskabet i baggrunden med navnene på verdensfirmaets datterselskaber i Rom, Venedig, Østen (?), Krakow, Milano, Innsbruck, Nürnberg, Antwerpen og Lissabon.

Ill. 8: Må vi præsentere en anden mand fra den nye herskerklasse, den rige Lucca-købmand Giovanni Arnolfini, malet af Jan van Eyck (ca. 1390-1441). Han står selvbevidst og viser sin dagligstue, sin hund og sin brud frem. Måske er hun gravid, måske er det bare en malemåde fra 1434. Under alle omstændigheder skal billedet formidle indtryk af frodighed og fremgang for familien. Også maleren antyder selobevidst kunstens betydning ved raffineret at vise sig selv ved staffeliet arbejdende på billedet inde i spejlet.

Ill. 9: Firenzes rigdom var baseret på tekstilproduktion, især fremstilling af billige bomuldsstoffer, som der var en stigende efterspørgsel på, efter at det i 1200-tallet var ved at blive almindeligt at bruge undertøj. De florentinske håndværkere tog sig dog også af overtøjet. Øverst farves klædet. Nederst arbejder skrædderen og hans lærlinge videre med tøjet i deres manufakturvirksomhed (se p. 13f.).

I England var den egentlige enevælde et sent og kort intermezzo (1660-1688). Kongens magt var her begrænset af parlamentet, i hvis overhus højadelen havde sæde, mens lavadelen og borgerne var repræsenteret i underhuset. Borgernes direkte, demokratiske indflydelse (i moderne forstand) var stærkt begrænset, men den borgerlige kultur og tænkemåde dominerede i England. Det hænger ikke alene sammen med det borgerligt-kapitalistiske handelsmiljø, der trivedes som ingen andre steder i Europa i 1600-tallet, men også med den friere intellektuelle debat, der udspillede sig i de londonske akademier og kaffehuse.

Akademier, med forbillede i Platons filosofskole i antikkens Athen, havde fået deres renaissance med Cosimo Medicis akademi (p. 49). Dette akademi diskuterede filosofi og religion, og de efterfølgende italienske og franske 1500- og 1600-tals akademier var hovedsagelig optaget af sproglige og litterære emner i renaissance-humanismens ånd (p. 49f.). Det var derfor symptomatisk både for det praktisk-borgerlige England og for udviklingen i den europæiske åndskultur, at det i 1662 stiftede Royal Society i London var et rent naturvidenskabsakademi. Derved fuldbyrdes udviklingen fra klostrenes rene teologiske lære over universiteternes vågnende interesse for jura

og medicin til de »borgerlige« akademiers sekulariserede (verdsliggjorte) kultur.

Akademierne var stiftet af den enevældige kongemagt som eksponenter for den alliance, der også på det kulturelle område fandtes mellem denne og borgerskabet. Det er derfor heller ikke tilfældigt, at de borgerlige samfundsteoretikere støttede det enevældige system. Således begrundede englænderen Hobbes enevældens nødvendighed med, at mennesket i naturtilstanden var »ækkelt, ensomt og dyrisk«, og derfor har folket indgået en samfundspagt med regenten om at lade sig styre, så ro og orden kan opretholdes (p. 71ff.). Uden Machiavellis stærke fyrste (p. 74ff.) ville samfundskosmos glide tilbage i naturkaos.

I længden er der imidlertid for stærk en modsætning mellem borgerskabets selvbevidsthed og det kongelige diktatur, og allerede i englænderen Thomas Mores Utopia (p. 78ff.) drømmes der ligheds- og frihedsdrømme. Derfor afsluttes samfundsdebatten også med John Lockes tanker om konge og folk fra 1688. Ifølge Locke er alle mennesker født lige, frie og uafhængige med ret til at besidde ejendom. Som de fornuftsvæsener, mennesker er, har de frivilligt afgivet *en del* af deres uafhængighed, suverænitet, til en regent for at sikre disse naturrettigheder. Men suveræniteten tilhører folket, der har ret til at gøre oprør mod regenten, hvis hans magt går ud over de beføjelser, der er givet ham af folket. Således ser senrenæssancen den endelige konsekvens af borgerskabets fødsel i horisonten: den demokratiske magtovertagelse (p. 77f.).

Taberne

Imidlertid er borgerskabet ikke »folket« i renæssancen. Flertallet udgøres af bønder. Og for dem er renæssancen ikke en glørværdig opgangstid. »Prisrevolutionen« udhulede i 1500-tallet såvel bøndernes som almindelige lønarbejders købekraft, og godsejerne udnyttede højkonjunkturen til at opkøbe mere jord, således at de frie bønder enten blev fæstere eller måtte rejse til byerne. Og derinde kunne de fleste som ufaglært arbejdskraft i manufakturerne kun forvente at få sultelønninger, idet et af merkantilismens principper var at holde produktionsomkostningerne på det lavest mulige niveau. Da så kriser og krige for alvor satte ind i 1600-tallets Europa, måtte op mod 10% af befolkningen friste tilværelsen som vagabonder på landevejene.

Ill. 10: En invalid stakkel (ordet kommer af stavkari) støtter sig her frem ad landevejen. En krigsveteran fik ingen pension, men måtte tigge sig gennem resten af tilværelsen. Radering af Jacques Callot, 1630'erne.